

Helpianska valcha – technická kultúrna pamiatka na pozadí valchárstva ako tradičného remesla na slovensku

PAVOL SAKÁČ

Scrubbing board in Helpa – technical and cultural relic of the traditional craft in Slovakia. In Bohemia the same as in Slovakia there are many technical relics that are already forgotten or there is no publication about their existence. The article was originated in the moment when its author saw audiovisual snap about the scrubbing board and its function. He was then as much interested that he decided to write a contribution about the craft and one still existing device mostly out of mind.

Key words: traditional crafts • milling machine • scrubbing board • Slovakia

V Česku aj na Slovensku existuje viacero technických pamiatok, ktoré sú už zabudnuté, prípadne neexistuje žiadna publikácia o ich existencii. Nasledujúci príspevok uzrel svetlo sveta po tom, ako autor uvidel audiovizuálnu snímku, čo v ňom následne vzbudilo záujem, že sa rozhodol o tomto, pre väčšinu už zabudnutom remesle a o jednom ešte existujúcom zariadení, napísať tento príspevok.

Problematike váľch sa na Slovensku podrobnejšie venovala Pátková;¹ zamierila sa na valchárstvo ako súčasť zariadení na úpravu domáceho textilu v regionálnom kontexte Horehronia a zároveň priblížila históriu jednotlivých zariadení, ktoré sa vyskytovali a ešte vyskytujú v tejto oblasti. V kapitole o súkenníctve sa o valchách zmiňuje dielo *Ludová výroba na Slovensku*.² Niekoľko užitočných a zaujímavých informácií a archaických názvov v súvislosti s valchami spomína aj František Kalesný.³ V kapitole *Remeslo a domáca výroba* sa o súkenníctve v súvislosti s rozvojom a rozšírením remeselnej výroby na Slovensku zmiňuje Michal Kaľavský v monografii od Rastislavy Stoličnej.⁴ Problematike váľch a valchovníctva

-
- 1 Jarmila PÁTKOVÁ: Zariadenia na konečnú úpravu domáceho textilu na Horehroní. In: *Slovenský národopis – časopis SAV*, 1964, roč. XII. s. 225–264.
  - 2 Jarmila PÁTKOVÁ-PALÍČKOVÁ: *Ludová výroba na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava, Veda, 1992. 224 s. ISBN 80-224-0097-1.
  - 3 František KALESNÝ: *Ludové umenie na Slovensku*. 1. vyd. Martin, Osveta, 1955. 274 s.
  - 4 Rastislava STOLIČNÁ: *Slovensko–európske kontexty ľudovej kultúry*. 1. vyd. Bratislava, Veda, 2000. 383 s. ISBN 80-224-0646-5.

sa heslovite venuje aj monografia *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*.⁵ Z hľadiska nášho príspevku je veľmi cenná a užitočná *Správa o stave Nehnutelnej národnej kultúrnej pamiatky Valcha – Heľpa*,⁶ ktorá poskytuje mimoriadne cenný faktografický materiál o relatívne súčasnom fyzickom a technickom stave zariadenia spolu s jeho stručnou históriou. Česká historiografia v tejto oblasti je bohatšia a okrem iných je hodné spomenúť najmä článok v zborníku, kde sa J. Langer⁷ zaoberá valchárstvom komplexne po technickej aj národopisnej stránke, pričom analyzuje vývoj a špecifiká daného remesla na oboch stranách rieky Moravy. V príspevku *Stroje v ľudovej kultúre I.* spomínaný autor zas precízne popisuje valchu ako jednu zo zariadení na konečnú úpravu domáceho textilu, kde sa sústreďuje aj na jeho technický a technologický vývoj v širšom, európskom kontexte.⁸

Zdroje informácií teda spočívajú najmä v odbornej literatúre a samotnom trojrozmernom materiáli – valche. Príspevok sa skladá zo štyroch častí; v prvej je to úvod do problematiky valchárstva ako remesla a kultúrneho fenoménu vôbec a jeho vývoj na území Slovenska aj z hľadiska remeselnej výroby, v druhej časti zariadenie a funkcia súkenníckej valchy. V tretej a štvrtej časti ide o samotnú technickú pamiatku, jej súčasný stav, lokalizáciu a špecifické možnosti jej použitia a zároveň o históriu daného zariadenia a remeselnej výroby v regióne v kontexte s jej kultúrnym a ekonomickým pozadím.

Valchárstvo ako súčasť remeselnej výroby na Slovensku

Neskorý stredovek znamenal rozvoj remeselnej výroby, združenej v cechoch. Valchárstvo patrilo popri súkenníctve a iných remeslách do oblasti výroby textilu.⁹ Na území Slovenska je dané remeslo doložené už koncom 14. storočia v Martine v spojitosti s rozvojom súkenníctva,¹⁰ ktorého hlavnými oblasťami výroby

5 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* 2. Kolektív autorov. 1. vyd. Bratislava, Veda, 1995, 448 s. ISBN 80-224-0235-4.

6 T. KOWALSKI: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky v Bratislave a SAIUS, J.: Krajský pamiatkový úrad v Banskej Bystrici – *Správa o stave nehnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky – Valcha – Heľpa*. 18. 8. 2005.

7 J. LANGER: Dvě tradice valchářství na východní Moravě. In: *Moravsko-slovenské vztahy v lidové kultuře*, 1964, s. 91–130.

8 J. LANGER: Stroje v lidové kultuře I. (stoupa, valcha, hamr). In: *Muzejní a vlastivědná práce*, XV, 1974, s. 11–20.

9 Anton ŠPIESZ: *Remeslo na Slovensku v období cechov*. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1972, 341 s., tu na s.18–19.

10 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* 2, c. d., s. 287.

bolo Považie, horné Ponitrie a tri slobodné mestá na západnom Slovensku – Skalica, Pezinok a Modra.¹¹ Bolo to zvlášť v oblastiach valašskej kolonizácie, ktorej výsledkom bol intenzívny chov oviec. S valašskou výrobnou tradíciou súvisí aj to, že v spojitosti s dvoma tradíciami valchárstva sa na Slovensku a východnej Morave presadila druhá, menej dokonalá, kde hlavným rozdielom bol spôsob odstraňovania masnôt z tkaniny.¹² Výroba mala sezónny charakter a závisela od prietoku vody v nestálych korytách riek a potokov, čo bolo hlavne na jar a vo zvýšenej miere sa valchovalo aj pred Vianocami kvôli výrobe vianočných darčiekov. Intenzita výroby závisela aj od počtu zákazníkov a keď ich bolo viac, pracovalo sa až do obdobia zberu úrody.¹³ S tým do určitej miery súvisí aj pracovný čas vo valchárskej výrobe, ak si uvedomíme, že značnú časť práce v rámci remeselnej výroby všeobecne vykonávali tovariši. Tí v 16.–19. storočí pracovali v priemere 15–16 hodín denne, niekde až 18 hodín denne,¹⁴ čo dozaista platilo aj v tomto remese.

Na vidieku v poddanskom prostredí mohli valchy stavať len *šoltýsi*. Boli to lokátori – poverenci od vyššej šľachty, zväčša mešťania, ktorých úlohou bolo získavať ľudia na zakladanie nových osád, kde sa šoltýsi stali aj dedičnými richtármi.¹⁵ Neskôr boli valchy súkromné, obecné a panské. Často ich stavali pri mlynoch, kde slúžili ako doplnková živnosť mlynára,¹⁶ čo je doložené z prameňov v 16. storočí, kde je potvrdená ich prítomnosť v spojení so spomínanými mlynmi, resp. obsluha valchy mlynárom. Ten zhotovoval drevené časti zariadenia a vykonával ich opravy. Valchy boli vo vlastníctve panstva, zámožných sedliakov alebo mlynárov. V niektorých regiónoch panstvo v snahe zvýšiť textilnú výrobu a tým aj svoje zisky budovalo vlastné valchy. V polovici 19. storočia pracovalo na Orave 19 váľch, z čoho malo príjem aj oravské panstvo.

S poklesom chovu oviec a postupným prenikaním priemyselnej výroby do súkenníctva a textilnej výroby zaniklo valchárstvo a tým aj zariadenia – valchy. Aktívne valchy boli zaznamenané pri výskumoch v 2. pol. 19. storočia v Šariši, na Horehroní, Spiši a v Gemeri. Okrem helpianskej existovalo na Horehroní niekoľko ďalších váľch. Známa bola breznianska, ale Horehronci radšej navštevovali valchu v Mýte, ktorá mala dobrý chýr po širokom okolí a s ktorou súvisia

11 Rastislava STOLIČNÁ: *Slovensko–európske kontexty ľudovej kultúry*, c. d., s. 68.

12 J. LANGER: *Stroje v lidové kultúře I*, c. d., s. 17.

13 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, c. d., s. 287.

14 A. ŠPIESZ: *Remeslo na Slovensku v období cechov*, s. 198.

15 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, c. d. s. 236–237.

16 *Tamtiež*, s. 287.

d'alšie valchy v tejto oblasti. Patrí sem valcha v Šumiaci a tiež d'alšie valchy v tejto obci, kde malo valchovanie pomerne dlhú tradíciu. Pre potreby Horehroncov slúžila valcha v Spišskom Bystrom a tiež aj vo Valaskej, ktorá bola údajne súčasťou mlyna. Podľa pamätníkov stálo jedno takéto zariadenie aj v Pohorelej, až kým ho nezničil požiar.¹⁷

Posledné valchy tesne pred likvidáciou dokumentovalo v 60. rokoch 20. storočia Oravské múzeum a múzeá v prírode,¹⁸ pričom dnes sú viaceré chránené v múzeách ľudovej architektúry v prírode.¹⁹

Všeobecná charakteristika súkennickej valchy a jej funkcie

Valcha je vodné technické zariadenie na úpravu (splstnenie) utkanej vlnenej tkaniny na súkno tak, aby bola čo najhustejšia. Docieli sa to sparením a zbíjaním súkna. Okrem toho má aj vedľajšiu funkciu prania s cieľom zbaviť tkaninu prímies pridávaných do vlny alebo priadze, aby sa ľahšie spracovala. Väčšinou to bola jednopriestorová zrubová stavba, niekedy aj murovaná z kameňa, pokrytá sedlovou strechou a šindľom, bez okien a bola stavaná pri potoku, najčastejšie pri mlyne a niekedy s ním konštrukčne spojená. V tejto súvislosti treba dodať, že konštrukčne a typologicky ich možno rozdeliť zhruba do troch skupín. Do prvej patria stupy (podľa názvu jednej konštrukčnej časti všetkých typov súkennických váľch). Tento termín je rozšírený v celých severných a západných Karpatoch a v niektorých oblastiach tak označujú celú valchu ako zariadenie.²⁰ Hlavnou súčasťou zariadenia bolo vodné koleso spolu s hriadeľom, ktorého palce dvíhali už spomínané *stupy* – drevené kladivá na mechanické drvenie, tlačenie alebo ubíjanie.²¹ Pohybovali sa vo vodiacich doskách, ktorých násady boli pripevnené na horizontálnej železnej osi medzi vertikálnymi drevenými stĺpkami, ktoré zvierali dve priečne hrady nad sebou, väčšinou rozoprené medzi bočnými stenami zrubu. Súčasťou bola tiež pec s kotlom na ohrievanie vody, ktorú sem prinášali vo vedrách alebo bola privádzaná žľabom.²²

17 J. PÁTKOVÁ: Zariadenia na konečnú úpravu domáceho textilu na Horehroní, c. d., s. 239–245.

18 J. PÁTKOVÁ-PALIČKOVÁ: Ľudová výroba na Slovensku, c. d., s. 164.

19 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, c. d., s. 287.

20 J. LANGER: Dvě tradice valchářství na východní Moravě, c. d., s. 119.

21 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, c. d., s. 206–207.

22 J. LANGER: Stroje v lidové kultuře I., c. d., s. 16.

Podstatou procesu bolo to, že sa poskladaná tkanina vložila do koryta s horúcou vodou, kde už bol zároveň pridaný aj odmasťovací prostriedok (moč a mydlo) a ubíjala sa stupami. V procese otáčania vodného kola sa palce na hriadelí striedavo nadvihovali stupy, ktoré pádom tkaninu ubíjali a pomocou zubov na spodnej časti aj obracali. Najprv sa tkanina vo valche čiastočne zbavila mastnoty a očistila, aby sa následne horúcou vodou, ktorá bola privádzaná z kotla, nechala zbehnúť a splstiť. Na trvalé splstnenie mala vplyv štruktúra vlneného vlákna, ktoré má šupinkastý povrch. Trením sa vlákna posúvali po sebe a charakter ich povrchu zabránil spätnému posunutiu vlákien. Táto úprava bola najdôležitejšia pri výrobe súkien a tkanín vyrobených z vlnených priadzí. Intenzita splstnenia – valchovania sa docielila pridaním valchovacieho mydla. Splstnením sa stratila väzba tkaniny, zväčšila sa jej hrúbka a skrátila sa dĺžka a šírka. Táto úprava bola najdôležitejšia pri výrobe súkien a tkanín vyrobených z vlnených priadzí, pričom splstilo – zbehlo sa približne o jednu tretinu na dĺžku²³ a cca 10–15 % na šírku. Celý tento výrobný proces prebiehal nepretržite cca dvadsaťštyri hodín. Čas valchovania kolísal medzi 16–30 hodinami podľa toho, či sa spracovávala mäkkšia alebo tvrdá vlna z valašských oviec.²⁴ Vonku sa potom sušilo hotové súkno, podľa možnosti na rámoch, ktoré umožnili, aby sa súkno aj náležite vytiahlo resp. vyrovnalo.²⁵ Z bieleho súkna sa potom šili súkenné krojované nohavice, haleny, kapce, krpce a palčiaky. Z čierneho súkna sa šili pazušné kabáty, kapce a krpce. Čiernu a bielu vlnu pomiešali a tiež priadli nite a následne tkali súkno. Volali ho *švergauno*.²⁶

V niektorých regiónoch boli predmetom výroby guby – vlnené tkaniny, ktoré mali povrch pokrytý vkladacími prameňmi ovčej vlny²⁷ a tu boli súčasťou valchy špeciálne kade – *validlá*, kde sa guby prali a zhustovali vírením v prúde padajúcej vody.

Valcha mohla byť postavená aj na menšom vodnom toku, pretože nepotrebovala toľko energie ako mlyn. Aby sa dosiahol väčší počet otáčok a tým aj zdvihov stúp, malo jej korcové koleso menší priemer.²⁸

23 K. OKÁL: Valchovanie vlnených súkien. <http://okal.blog.sme.sk/c/75800/valchovanie-vlnenych-sukien.html>.

24 J. LANGER: Dvě tradice valchářství na východní Moravě, c. d., s. 122.

25 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, c. d., s. 286.

26 K. OKÁL: Valchovanie vlnených súkien. <http://okal.blog.sme.sk/c/75800/valchovanie-vlnenych-sukien.html>.

27 Ema MARKOVÁ: Výroba gúb na Slovensku. In: *Slovenský národopis – časopis SAV*, XII, 1964, s. 68–137, tu na s. 68.

28 *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 2*, c. d., s. 286.

Všetky u nás zistené valchy boli na vodný pohon a niekde boli aj súčasťou celého komplexu zariadení, ktoré využívali vodnú energiu, pričom mestské, profesionálne cechové valchy používali zložitejšie technológie, moč, prostriedky na odmastňovanie a na sušenie súkna používali rámy. Od polovice 19. storočia sa používali aj priemyselne vyrábané kľukové, neskôr cylindrické valchy.

Pre úplnosť treba ešte dodať, že okrem súkennických existovali aj plátennícke valchy, kde sa plátno nežmýkalo, ale ich úlohou bolo vypudzovať zvyšky bieliacich látok z plátna po ukončení procesu bielenia. Okrem toho plátno v nich bolo zbavované nečistôt a súčasne sa zmäkčovalo. Na podobnom princípe fungovali aj tzv. irchárske a klobučnicke valchy, ktoré sa líšili len technológiou,²⁹ pričom výskyt jednotlivých druhov daných zariadení je podmienený oblasťami používania jednotlivých typov tradičného odevu na Slovensku.³⁰

História hel'pianskej valchy

V oblasti Horehronia ešte v 1. polovici 20. storočia spracovanie vlny malo aj v mestách charakter tradičnej remeselnej výroby.³¹ Existencia jedného takého zariadenia na konečnú úpravu súkna je doložená už v polovici 18. storočia, keď za ňu platili ročný poplatok – *cenzus* (r. 1757). Podľa záznamov z roku 1828 tu pracovala jedna prevádzka, pričom existencia valchy sa považovala za jeden z dôkazov prosperity obce.

Objekt, kde je umiestnená valcha, pôvodne patril ku mlynu a je predpoklad, že bol postavený ešte v druhej polovici 19. storočia, čo potvrdzuje prevádzkový objekt, ktorého zariadenie nie je presne určené. Objekt bol zaznamenaný v katastrálnej mape z 19. storočia pod parcelou 742 a bol demolovaný po požiari v roku 1940.

Kamennú stavbu na pôdoryse obdĺžnika tvoril jediný priestor s oknami, podlaha bola z liateho betónu a so soklom pre stroj. Vchod do objektu viedol z východnej bočnej fasády a bola pri ňom pristavaná drevená kôlna so samostatným vchodom.

Jeden z prameňov uvádza, že pôvodným majiteľom spomínaného komplexu zariadení bola bohatá gazdovská rodina z Polomky. Patril sem spomínaný mlyn na vodný pohon, ktorý bol súčasne využívaný aj na pílenie dreva na píle – *gátori*, ktorá bola už v roku 1910 demontovaná a znovu postavená v Liptovskom Mikuláši a teda ako prvá bola oddelená od celého komplexu zariadení.

29 J. LANGER: Dvě tradice valchářství na východní Moravě, c. d., s. 118.

30 R. STOLIČNÁ: Slovensko-európske kontexty ľudovej kultúry, c. d., s. 122, 168.

31 L. KVIETOK: Zemepis Horehronia. 1. vyd. 1943, 153 s., tu na s. 120.

Samotným držiteľom celého zariadenia bol jeden z jej členov, Emil Kubina, od ktorého sa po pravdepodobne neúspešnom hospodárení ocitlo na dražbe a tu ho roku 1919 kúpil nasledujúci majiteľ Michal Gorgulič, bývalý garbiar, pričom bývalý majiteľ si zobral zariadenie pôvodnej valchy. Preto nový majiteľ si od matky známeho breznianskeho súkenníka, toho času v ruskom zajatí, najprv vzal do prenájmu valchu a priviezol ju do Hel'py.³²

Podľa iného zdroja Gorgulič objekt odkúpil roku 1917 od Rimomuránskej úč. spoločnosti s tým, že technické zariadenie bolo dovezené z Liptova a bolo umiestnené v staršej stavbe, vybudovanej na miernom násype nad Mlynským potokom, ktorú predtým využívali ako pomocný objekt mlyna. Podľa majiteľky technické zariadenie bolo dovezené z Liptova a bolo umiestnené v uvedenej staršej stavbe, vybudovanej na miernom násype nad Mlynským potokom, ktorú predtým využívali ako pomocný objekt mlyna. Koleso, osadené do vodného toku, zabezpečovalo pohon sústavy valchovacieho zariadenia. Podľa vyjadrení miestnych obyvateľov, zaznamenaných v staršej pamiatkovej dokumentácii, stála stavba už v roku 1918 a v prvých rokoch predvojnovy Československa bola v objekte elektrárne na vodný pohon, ktorá v rokoch 1925–1929 dodávala elektrický prúd pre verejné aj interiérové osvetlenie časti obce a miestneho kina.³³

Neskôr Gorgulič valchu odkúpil, ale roku 1940 objekt v areáli mlyna, kde bola umiestnená valcha, vyhorel³⁴ a v roku 1941 postavil majiteľ nové zariadenie. Pri prácach mu pomáhala rodina aj miestny občan, ktorého postupne zaučil do všetkých prác, týkajúcich sa valchovania.³⁵

Keď v roku 1946 došlo k odstávke vody, rozhodli sa majitelia nahradiť vodný pohon elektrickým motorom ako novým spôsobom náhonu valchy. Elektrický motor umiestnili na drevenom prístavku pri východnom múre objektu a mal prevod s vlastným piestovým zariadením valchy.³⁶ Od roku 1948 po onemocnení Michala Gorguliča a aj vzhľadom na jeho vysoký vek sa už celkom samostatne začal zaoberať valchovaním jeho zat', dcéra a vnuk, ktorý svoje zručnosti z továrne v Závadke využíval pri priebežných opravách zariadenia, ktoré však bolo

32 J. PÁTKOVÁ: Zariadenia na konečnú úpravu domáceho textilu na Horehroní, c. d., s. 242.

33 T. KOWALSKI: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky v Bratislave a SALUS, J.: Krajský pamiatkový úrad v Banskej Bystrici – Správa o stave Nehnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky – Valcha – Hel'pa. 18. 8. 2005.

34 Tamtiež.

35 J. PÁTKOVÁ: Zariadenia na konečnú úpravu domáceho textilu na Horehroní, c. d., s. 242.

36 Pozn. 33.

postupne od 50.–60. rokov 20. storočia čoraz menej využívané. Kvôli priemyselnej výrobe vlnených tkanín sa v tejto dobe majitelia ani veľmi nevenovali údržbe zariadenia, ktoré malo hlavne v čase mimo sezóny vzhľad opusteného objektu.³⁷

Murovaný objekt, v ktorom je valcha umiestnená, bol prestavovaný v dvoch etapách v závere 20. storočia. Prvá, už spomínaná etapa znamenala spevnenie koruny starého muriva, zmeny pôvodného stropu betónovými prekladmi a vybudovanie novej konštrukcie krovu s keramikou krytinou. Druhá etapa znamenala rozšírenie pôvodného objektu tehlovou prístavbou na západnej strane, kde jej zastrešenie je plynulým pokračovaním k predtým vybudovanej časti. Nadstavovaním a rozšírením došlo k zmene funkcie zariadenia, v ktorom je umiestnené technické zariadenie, a to pre funkciu obytnej plochy. Technická časť rozšíreného objektu s valchou však nebola predmetom úpravy a nebola ani narušená.

Zariadenie bolo 30. 1. 1981 v Banskej Bystrici príslušným ONV vyhlásené za kultúrnu pamiatku a zapísané do štátneho záznamu kultúrnych pamiatok. Dôvodom bola skutočnosť, že daná valcha bola jedinou prevádzkyschopnou svojho druhu v bývalom banskobystrickom okrese, zachovalo sa jej pôvodné zariadenie a celkovo ide o pamiatku na už zabudnutý druh remeselnej výroby. Tomuto predchádzal terénny prieskum objektov ľudovej architektúry, ktorú vykonali pracovníci Okresnej pamiatkovej správy v Banskej Bystrici.

Súčasný stav hel'pianskej valchy a jej parametre

Hel'pianska valcha je rozsiahla stavba náhonu a vodného kola situovaná pri jarku odrazenom od hlavného riečiska Hrona. Ide o samostatne stojaci obdĺžnikový objekt, situovaný v južnej časti obce, juhovýchodne od rodinného domu, resp. jednopriestorová bloková stavba umiestnená pri rodinnom dome majiteľky v Hel'pe. Mimochodom, daný objekt sa nachádza na juhovýchodnom okraji pamiatkovej zóny obce Hel'pa a aj s valchou je v grafickej dokumentácii *Zásad pamiatkovej starostlivosti* zahrnutý do uvažovaného ochranného pásma budovy bývalého detského domova. Do interiéru je vstup cez drevené jednokrídlové dvere situované na východnej strane.

Samotné zariadenie valchy je zložené z hnacej jednotky, ktorou je elektrický motor, prevodového mechanizmu so širokým koženým klinovým remeňom a piestami a z vlastného zariadenia valchy, ktoré je osadené v 2 m vysokom liatinovom ráme – *káčeri*, osadenom v betónovom sokli, ku ktorému sú pripojené dve pohyblivé ramená – *búče* s odľahčovacími výrezmi. Liatinové súčasti zariadenia kryje ochranný náter.

---

37 Pozn. 35.

K záverom ramien sú priskrutkované drevené stupy (*barany*) s viacnásobným odstupňovaním hrúbky, pričom klady sa opierajú na drevenú šikminu, kde sa kladie spracovávané súkno – *podstan*. V minulosti bol náhon vodným kolesom. Vedľa valchy v juhovýchodnom rohu miestnosti sa nachádza kotel na zohrievanie vody, od ktorého vedie oceľová rúrka k valche. Zvyšková voda sa pri sušení súkna odvádza prostredníctvom žľabu v betónovej podlahe.

Čo sa týka samotnej miestnosti, treba dodať, že steny miestnosti v prízemnej stavbe sú omietnuté vápennou omietkou, fasády sú jednoduché, pričom severná a západná fasáda je čiastočne omietnutá na bielo. Zvyšné fasády sú bez omietky, je viditeľné kamenné murivo. Severnú fasádu členia dve štvortabuľové okná s možnosťou otvárania dnu a von. Na južnej fasáde je jedno malé, dvojtabuľové drevené okno. Obvodové murivo stavby bolo nadstavené tehlovým murivom a nová sedlová strecha je pokrytá keramickou strešnou krytinou. Miernym negatívom súčasného stavu je fakt, že vzniklo niekoľko trhlín v podlahe, ktoré sa pripisujú sadaniu močaristého terénu pri Mlynskom potoku. Preto treba považovať za pozitívny návrh, ktorý v čase tvorby danej správy o stave nehnuteľnej kultúrnej pamiatky zaznel zo strany príslušného pamiatkového úradu, aby sa zmenila, resp. upresnila definícia predmetu ochrany danej kultúrnej pamiatky tak, aby bola zafinovaná nevyhnutnosť prepojenia a teda ochrany zariadenia a objektu. V tom istom čase existoval totiž aj zámer súkromného podnikateľa využiť budovu na penzión a nadstavat' ju o dve podlažia. V súčasnosti je technický stav zariadenia dobrý a je schopný prevádzky, ale jeho využitie je kvôli malému záujmu zákazníkov o zušľachtenie ovčej vlny už len sporadické.³⁸

Napriek tomu v súčasnosti aj majitelia venujú valche mimoriadnu pozornosť a majú k nej vytvorený osobitný vzťah, ako k rodinnému majetku, dedičstvu a preto existuje predpoklad, že v nasledujúcom období bude o ňu zabezpečená dôsledná starostlivosť.³⁹ Úlohou pre kompetentné úrady bude sledovať stav uchovania pamiatky aj za predpokladu, že pri sprevádzkovaní rozšíreného objektu za účelom bývania bude zariadeniu venovaná dostatočná pozornosť, a tiež predpokladu jeho intenzívnejšieho využitia.

Hlavným dôvodom pre uchovanie valchy je jedinečnosť a autenticita stroja, ktorý má vysokú výpovednú a kultúrnu hodnotu a zdrojom informácie o dnes už zaniknutých a zabudnutých remeslách a zamestnaniach, ktoré sú neodmysliteľnou súčasťou nášho kultúrneho dedičstva. Tiež má upozorniť aj na skutočnosť, že mnohé nepovšimnuté pamiatky minulosti môžu byť zničené alebo trvalo stratené. Toto nie je našťastie prípad danej valchy, ktorá je trvalou pamiatkou

38 Pozri pozn. 33.

39 Tamtiež.

na už zaniknuté zamestnanie obyvateľov vidieckych oblastí. Predstavuje teda pamiatku na kontinuálne vykonávanie tohoto remesla v obci, je tak pamiatkou techniky ale aj tradícií daného regiónu, ale pravdepodobná jedinečnosť určuje tejto technickej pamiatke aj nadregionálny význam.

Summary

The article refers to already almost forgotten handicraft – milling that was practically spread in the whole area of the country and focuses on one region and a milling machine that has been conserved till present time. It mentions the authors familiar with the problem. Author analyses a historical development of the handicraft since the Middle Ages and notices parts of the country where it was spread. It follows ownership of milling machines since the Middle Ages till nowadays. Then the milling machine is described from a technical point of view, its individual parts, functions and materials that it consists of, other types of milling machines are mentioned, given for milling various types of materials. In the end the article is concerned with a milling machine preserved till present time in specific region of Slovakia.

Author's address:

Fakulta humanitných vied UMB v Banskej Bystrici
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica, Slovensko

RECENZE

William Eamon: The Professors of Secrets. Mystery, Medicine, and Alchemy in Renaissance Italy. Washington, D. C., National Geographic, 2010, 368 s. ISBN 978-1-4262-0650-4

„Čtyřicet let jsem strávil na toulkách světem hledaje Velkou Medicínu“ napsal ke konci svého života Leonardo Fioravanti (1518–1588), jehož osudům je věnována recenzovaná kniha. Tento muž byl jednou z pozoruhodných postav evropské renesance, složitou osobností, takže na konci knihy se její autor ptá, zda Fioravanti byl šarlatán nebo učenec, a konstatuje, že odpověď záleží na tom, kdo tuto otázku klade. To jen naznačuje obtížnost hodnocení tohoto italského lékaře, chirurga a také alchymisty.